

L'aportació del *Gazophylacium catalano-latinum*, de Joan Lacavalleria, a la terminologia catalana

PERE MONTALAT

Oficines Lexicogràfiques (Institut d'Estudis Catalans)

Resum

En un context sociocultural poc favorable al desenvolupament científic i tècnic, la publicació, l'any 1696, del diccionari català-llatí *Gazophylacium catalano-latinum*, de Joan Lacavalleria, va suposar paradoxalment la incorporació al català d'un gran nombre de termes d'especialitat.

El *Gazophylacium* és la versió catalana d'un diccionari francès-llatí: *Le dictionnaire [sic] royal augmenté*, de François-Antoine Pomey. Es pot considerar, doncs, que Lacavalleria va ser l'iniciador del procediment de transferència o naturalització sistemàtica d'unitats terminològiques d'origen francès, que també fou adoptat per moltes altres llengües de cultura fins ben entrat el segle xx i que va afavorir la difusió dels internacionalismes.

L'objectiu de la nostra exposició consisteix a descriure la tipologia de les unitats terminològiques transferides del model francès al català, examinar els principals procediments de formació terminològica i el procés d'adaptació dels termes francesos al català i, finalment, donar compte de la recepció i la implantació posterior dels dits termes.

PARAULES CLAU: diccionari català-llatí *Gazophylacium catalano-latinum*, Joan Lacavalleria, transferència semàntica, naturalització semàntica, formació terminològica.

Abstract: *The contribution of Joan Lacavalleria's Gazophylacium catalano-latinum to Catalan terminology*

In a social and cultural context with little to encourage scientific and technical development, the publication of Joan Lacavalleria's Catalan-Latin dictionary *Gazophylacium catalano-latinum* in 1696 paradoxically meant the introduction into Catalan of a great number of specialised terms.

The *Gazophylacium* is the Catalan version of François-Antoine Pomey's French-Latin dictionary, *Le dictionnaire [sic] royal augmenté*. It could therefore be considered that Lacavalleria was the initiator of the procedure of systematic transference or naturalisation of terminological units of French origin, a procedure that was also adopted by many other culture languages until well into the 20th century and that favoured the spread of internationalisms.

The aim of our paper is to describe the type of terminological units transferred into Catalan from the French model, to analyse both the main procedures of terminological formation and the process of adaptation of French terms to Catalan, and lastly to describe the reception and subsequent introduction of these terms.

KEYWORDS: Catalan-Latin dictionary *Gazophylacium catalano-latinum*, Joan Lacavalleria, semantic transference, semantic naturalisation, terminological formation.

COMUNICACIÓ RESUMIDA

Amb la publicació, l'any 1696, del diccionari català-llatí *Gazophylacium catalano-latinum*, de Joan Lacavalleria, s'incorpora al català un gran nombre de tecnicismes. Avui se sap que aquest diccionari és la versió catalana d'un diccionari francès-llatí, *Le dictionnaire [sic] royal augmenté*, de François-Antoine Pomey, publicat l'any 1671.

Durant el segle XVII, a Europa, el desenvolupament de les ciències fou extraordinari i rep el nom de *revolució científica*. Entre els grans noms de científics d'aquell segle, el de René Descartes destaca per sobre de tots, perquè va concebre la ciència com una unitat i va dotar-la d'un mètode universal que és vigent encara avui. Pomey fou sensible a l'aparició del nou vocabulari científic i l'incorporà en el seu diccionari. Al seu torn, molts dels tecnicismes que figuren en el diccionari de Pomey, majoritàriament d'origen grecollatí, foren transferits al català a través del *Gazophylacium*. Vegeu-ne, tot seguit, una selecció.

En l'àmbit de les ciències naturals, sorgeix la necessitat de descriure i classificar els éssers vius amb criteris científics. Lacavalleria recull les denominacions *insecte* (fr. *insecte*) i *amfíbio* (fr. *amphibie*).

Es produeixen avenços notables en el camp de l'anatomia. Cal donar compte de la morfologia dels éssers vius, de la seva estructura interna. Així, es posen en pràctica noves tècniques, com la dissecció i la transfusió de sang. Lacavalleria importa els termes *estructura* (fr. *structure*), *dissecció* (fr. *dissection*) i *transfusió* (fr. *transfusion*), tot i que en els articles *estructura* i *transfusió* manca la definició, que també és absent en els articles corresponents del diccionari francès que li servia de model.

En l'àmbit de la física, es difonen noves teories que volen donar compte de les lleis del moviment. Així, Descartes, per explicar per què un cos llançat enlaire tor-

na a caure a terra, encunyà el terme *vertu attractive*, traslladat al català per *virtut atractiva*, mitjançant el qual volia significar que la terra té una força que actua com un imant i atrau els cossos.

L'astronomia, a més de determinar el nombre, la composició i el moviment dels cossos celestes, pretenia en última instància explicar el sistema de l'Univers. En relació amb aquest àmbit, el *Gazophylacium* acull els termes *meteoro* (fr. *météore*) i *sistema* (fr. *système*), els quals, si bé no eren novetats absolutes en francès, Descartes va posar en voga —especialment el primer— arran de la publicació de la seva obra *Météores*, dedicada a aquests fenòmens físics.

La nova recerca no és especulativa sinó aplicada. Per això, sorgeixen nous espais, més adequats, per a dur-la a terme, com ara el laboratori —en el *Gazophylacium*, *laboratori de química* (fr. *laboratoire de chimie*)— i també nous aparells, com el microscopi, també anomenat aleshores *engiscopi*, que Lacavalleria trasllada al català amb les denominacions *engiscopo* (fr. *engyscope*) i *microscopo* (fr. *microscope*).

A més de vocabulari científicotècnic, Lacavalleria també va traslladar tecnicismes d'àmbits especialitzats considerats nobles, per exemple, d'hípica, com *corbeta* (fr. *courbette*) o *isabelle* (fr. *isabelle*), que fa referència al color marró clar dels cavalls; de termes de guerra, com ara *càrrega* (fr. *charge*) i *contrabateria* (fr. *contrebatterie*), i d'estratègia militar relacionats amb la construcció de fortificacions, com *escarpa* (fr. *escarpe*).

Malgrat que Lacavalleria enriqueix notablement el català, cal admetre mancances en l'estructura conceptual del vocabulari transferit. A manca dels textos originals dels científics, on els mots d'una disciplina donada queden instituïts com a termes científics, el nostre autor es va haver de conformar amb un coneixement de segona mà vehiculat a través del diccionari de Pomey, el qual en moltes ocasions no és ni prou explícit ni prou intel·ligible.

Caldrà esperar el segle XIX perquè el vocabulari científicotècnic contingut en el *Gazophylacium* comenci a ser valorat i se'n tregui rendiment d'una manera sistemàtica. Un bon exemple d'aquest aprofitament el trobem en el *Diccionari de la llengua catalana amb la correspondència castellana*, de Pere Labèrnia.

El bagatge de Labèrnia en relació amb la ciència i la tècnica modernes era infinitament millor que el de Lacavalleria i, per tant, va ser capaç d'apropar-se al *Gazophylacium* amb un esperit crític notable. Així, manlleva els termes del *Gazophylacium* bo i ajustant-ne l'adaptació catalana, quan cal —els vocables *amfibio* i *microscopo* passen a *amfibi* i *microscopi*, respectivament—; presenta els termes manllevats amb una consistència conceptual més sòlida i el contingut dels articles lexicogràfics esdevé més explícit i clar —inclou els termes *estructura* i *transfusió* i, a més, en dona definicions acurades— i, per acabar, incorpora en el seu diccionari el vocabulari de la ciència del seu temps. Això implica que certes expressions re-

collides en el *Gazophylacium* corresponents a un estadi anterior de la ciència en van quedar excloses, per exemple, *engiscopi* i *virtut atractiva*.

Malgrat l'absència d'una labor terminogràfica tal com l'entendem avui, devem a Lacavalleria la incorporació massiva de vocabulari especialitzat procedent del francès, que és de base predominantment llatina i que passa al català amb diversos graus d'adaptació morfològica, fonètica i gràfica. Per tant, el *Gazophylacium* prefigura els diccionaris moderns, que acuden sistemàticament al francès per importar-ne el vocabulari científicotècnic.